

*В. М. Барановська,
доктор філософії в галузі економіки, декан стаціонарних форм навчання,
Українсько-арабський інститут міжнародних відносин та лінгвістики
ім. Аверроеса Міжрегіональної Академії управління персоналом, м. Київ*

ДЕРЖАВНА МОНОПОЛІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ

У статті розглядаються основні аспекти монополії зовнішньої торгівлі за часів існування Радянського Союзу. Проаналізовано чинники та особливості державної монополії на зовнішню торгівлю на різних етапах існування СРСР.

The article deals with main aspects of monopoly of external trade during existence of the Soviet Union. Factors and peculiarities of state monopoly of external trade on different stages of existence of the USSR have been analyzed.

*Ключові слова: зовнішня торгівля, монополія зовнішньої торгівлі, торговельне представництво СРСР.
Key words: external trade, monopoly of external trade, Trade Delegation of the USSR.*

ВСТУП

Здавна відомо, що нове — це добре забуте старе. Певною мірою це спостереження стосується і такого явища, яким є монополія зовнішньої торгівлі. Такої монополії за часів незалежної України вже не було. З'явилася ціле покоління, яке цього явища не знає і, можливо, про нього не чуло. За радянських часів висвітлення монополії зовнішньої торгівлі подавалося з ідеологічними спотвореннями, що не йшло на користь правді і науці. Зазначене вище зумовлює потребу, так би мовити, кинути свіжий погляд на монополію зовнішньої торгівлі, висвітлити її як позитивні, так і негативні риси, донести історичну правду до широкого читачького загалу. Стаття не претендує на те, що у ній вдалося ліквідувати всі "білі плями" на досить цікаві питання в царині радянської економічної теорії і практики. Позитивним фактором є хоч би те, що таких "білих плям" стало менше.

ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПУБЛІКАЦІЇ

Ще за радянських часів дещо про монополію зовнішньої торгівлі можна було дізнатися з підручників і посібників з економічної історії. Зрозуміло, що матеріал там викладався тенденційно. За радянських часів були, зокрема, такі навчальні посібники з економічної історії:

— Чунтулов В.Т. Экономическая история СССР. Учебное пособие. — Москва: Высшая школа, 1969. — 464 с;

— Экономическая история социалистических стран. Под ред. Ф.Я. Полянского и В.А. Жамина. Учебное пособие для эконом. вузов и фак. — Москва: Экономика, 1971. — 528 с.

Час від часу на питання по державну монополію на зовнішню торгівлю звертали свої погляди посадовці Міністерства зовнішньої торгівлі СРСР та Державного комітету СРСР із зовнішньоекономічних зв'язків. Слід нагадати, що Міністерство зовнішньої торгівлі СРСР мало відомчий журнал "Внешняя торговля". Йому було притаманне науково-практичне спрямування. Нерідко посадовці Міністерства зовнішньої торгівлі СРСР мали наукові ступені і вчені звання. Мати можновладцям такі регалії вважається шляхетним не лише нині. Це було модним і за часів командно-ринкової економіки.

Поміж науковців і спеціалістів-практиків, які писали про монополію зовнішньої торгівлі можна, зокрема, зазначити Богуславського М., Воронова К., Гольдштейна Ю., Іванова І., Кауфмана М., Кожевнікова О., Смірнова А., Суслова М.

Для створення всеосяжної картини монополії держави на зовнішню торгівлю, як здається, ще буде потрібна значна і копітка робота в архівах.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

У пропонованій до уваги читачів статті за мету ставиться дослідження становлення, еволюції і зникнення на широкій ділянці зовнішньоекономічної діяльності монополії держави на зовнішню торгівлю.

РЕЗУЛЬТАТИ

Запрошуємо читача заглибитися у вітчизняну історію щонайменше на дев'ять десятиліть. Це означає період, що настав після революції у Петрограді. Згодом її стали називати Великою Жовтневою соціалістичною революцією. Великою вона не була, бо обмежилася лише тодішньою столицею. Та й революцією її важко назвати, оскільки вона була схожа на переворот. В "горбачовські" часи і після них повідомлялося, що штурму Зимового палацу не було. Єдина втіха, — навіть більшовики визнавали, — що кількість жертв революції була мізерною — загинуло 32 людини. Що і як вчиняли нові більшовицькі власті — вже досить добре висвітлено. Тому переходимо до предмета цієї статті. Першим кроком радянської влади у сфері зовнішньої торгівлі була постанова Вищої Ради Народного Господарства (ВРНГ) від 25 грудня 1917 року "Про тимчасовий порядок у сфері зовнішньої торгівлі". Нагадаємо, що від часу захоплення у Петрограді влади більшовиками сплило лише кілька тижнів. Радянський уряд ще перебував у Петрограді. Ця постанова передбачала запровадження контролю над зовнішньою торгівлею шляхом видачі дозволів на експорт та імпорт товарів. Такі дозволи міг видавати лише Експортний підвідділ ВДНГ [7].

Як бачимо, постанова ВРНГ запроваджувала дозвольно-заборонну систему регулювання зовнішньої торгівлі. Більшовицькі власті мотивували її тим, що необхідно було

забезпечити продовольче і сировинне постачання, унеможливити розкрадання народного добра шляхом вивезення за кордон матеріальних цінностей. Це було цілком ймовірним. Слід мати на увазі, що влада більшовиків у той час була досить територіально обмеженою. У країні був хаос і постанова ВРНГ не могла вважатися як, справді, національною за масштабами та імперативною за своїм характером.

Після постанови ВРНГ сплило менше, ніж місяць. 11 січня 1918 року з'явився декрет Ради Народних Комісарів (нагадаємо, що її очолював В.І. Ленін (Ульянов). Назва декрету — "Про дозволи на ввезення та вивезення товарів". 12 січня 1918 року ВРНГ ухвалила постанову про запровадження монополії на торгівлю золотом і платиною [6].

На виконання декрету від 11.01.1918 року виданням дозволів на вивезення товарів за кордон та ввезення їх з-за кордону став опікуватися Відділ зовнішньої торгівлі Народного Комісаріату торгівлі і промисловості (НКТП). Якщо ввезення і вивезення товарів відбувалося без таких дозволів, то це вважалося контрабандою. У літературі детально не згадується, які саме санкції передбачалися за контрабанду. Можна лише здогадуватися, що за контрабанду більшовики по голівці не гладили, особливо, якщо мати на увазі, що вони дружили з "товаришем Маузером".

31 березня 1918 року при Комітеті господарської політики ВРНГ була створена Комісія зовнішньої торгівлі. Мета її діяльності — координація роботи та узгодження заходів у сфері зовнішньої торгівлі із загальним державним господарським планом. Її створення більшовики мотивували необхідністю мати повний облік як потреб держави в іноземних товарах, так і експортних можливостей країни [7].

На комісію покладалося:

— опрацювання планів зовнішньої торгівлі;

— координація запитів і пропозицій від агентств, державних органів та приватних осіб у сфері зовнішньої торгівлі.

Комісія зобов'язувалася підпорядковувати зовнішній товарообіг інтересам господарського плану. Вона розглядала пропозиції різних відомств та закладів про державну монополію зовнішньої торгівлі. Комісія вирішувала питання, пов'язані з товарообміном і фінансовими відносинами з США, Німеччиною та іншими державами. Вона переглядала митні тарифи, вживала заходи з охорони кордонів, видавала керівні вказівки щодо економічних переговорів з капіталістичними країнами (щоправда, інших тоді не було).

Отже, навколо горла зовнішньої торгівлі більшовики все тісніше стискали кільце монополії держави на зовнішню торгівлю. Радянський уряд вже переїхав у Москву, яка здавалася йому безпечнішою, ніж приморський Петроград.

Настало 22 квітня 1918 року. Цього дня вождю світового пролетаріату (В.І. Леніну) виповнилося 48 років. Про подарунки йому з цієї нагоди історія змовчує (можливо, їх взагалі не було тоді з огляду на менталітет більшовиків). З боку ж іменинника був подарунок сфері зовнішньої торгівлі. Маємо на увазі декрет Ради Народних Комісарів "Про націоналізацію зовнішньої торгівлі". Декрет датовано саме тим днем. Більшовики зрадили. Вважали, що у диктатури пролетаріату з'явився, ще одна потужна зброя — монополія зовнішньої торгівлі. Оскільки тоді не було комп'ютерів, то декрет було віддруковано на машинці. Зберігалася дореволюційна орфографія, себто у кінці слова "декрет" стояв твердий знак, а у слові "націоналізація" була одна сучасна російська літера "и" і дві сучасні українські літери "і".

Здійснення зовнішньої торгівлі покладалося на Народний комісаріат торгівлі і промисловості (НКТП). Це положення було зафіксоване у розділі II Декрету.

Внутрішній зміст поняття монополії зовнішньої торгівлі набуло характеру не її здійснення, а контролю за операціями із зовнішньої торгівлі. Об'єднання організаційних форм регулювання зовнішньої торгівлі відбувалося за допомогою договорів РРФСР із іншими радянськими республіками.

Монополія зовнішньої торгівлі — це, іншими словами, її націоналізація. Оскільки більшовики націоналізували все, що тільки було того варте, то і запровадження монополії зовнішньої торгівлі не слід розглядати як якийсь екстраординарне явище. Як відомо, коли відтято голову, то за волоссям вже не плачуть. Націоналізації сфери зовнішньоторговельної діяльності тоді просто не можна було уникнути за тих більшовицьких лідерів і за тих часів. Хоч, як здається, тотальна монополія на зовнішню торгівлю не може бути єдино можливим варіантом за соціалістичного режиму. Відомо ж, що нинішній Китай і В'єтнам — це нині не ті країни, коли біля їх найвищих державних штурвалів стояли Мао Цзедун і Хо Ши Мінь.

Отже, сталося те, що сталося. Нагадаємо читачеві, що 22 квітня 1918 року — це не найгірший і не найнебезпечніший період для більшовицької Росії. Тяжкі часи більшовицького керівництва — ще попереду. Знову ж таки влада більшовиків ще залишалася нестабільною і не загальнонаціональною.

Нагадаємо читачеві, що на той час радянська Росія, навіть з точки зору більшовицького керівництва, була значно меншою за територією, ніж царська Росія. Декрети друкувалися, але реально не завжди і, особливо, не скрізь вони виконувалися.

Декретом було встановлено, що зовнішньоторговельні операції з іноземними державами та підприємствами мали здійснюватися від імені Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки лише спеціально на те уповноважені органи. Ніхто інший, окрім цих органів, не міг укладати і виконувати угоди із закордонними контрагентами. Народний комісаріат торгівлі і промисловості визначався як орган, що опікується націоналізованою зовнішньою торгівлею.

Запровадження монополії держави на зовнішню торгівлю більшовиками оцінювалася як виключно позитивний крок. Пролунало не мало красивих фраз, епітетів тощо. Стверджувалося, що державна монополія зовнішньої торгівлі — один з найважливіших виявів організаційної ролі держави [7].

Рішенням верховної ради Антанти в 1919 році була оголошена економічна блокада радянської Росії. Для участі у ній Антанта запросила двадцять нейтральних держав та Німеччину. Тривала блокада не довго. У січні 1920 року блокада припинили. Була дозволена торгівля через російську кооперацію. Фінансова блокада продовжувалася. Вона набула форми "золотої блокади".

Великі банки і фірми відмовлялися приймати у платежі радянське золото. Воно вважалося незаконно конфіскованим у колишніх власників. На той час для радянської Росії це був фактично єдиний платіжний засіб. 1929 року у США було видано постанову про заборону на придбання радянського золота. Ця заборона зберегла чинність і після укладення у березні 1921 року тимчасової торговельної угоди з Англією, яка припинила бойкот радянського золота. Використовуючи блокаду, численні спекулянти і посередники купували радянське золото зі скидкою, що сягала 25—35% [6].

Подальша конкретизація монополії держави на зовнішню торгівлю відбулася у декреті Раднаркому від 11 червня 1920 року "Про організацію зовнішньої торгівлі і товарообміну РРФСР". Декрет підкреслив значення монополії держави на зовнішню торгівлю. На той час Народний комісаріат торгівлі і промисловості став органом, що опікувався лише зовнішньою торгівлею. З огляду на це його перейменували у Народний комісаріат зовнішньої торгівлі (НКЗТ). До складу НКЗТ входили Народний комісаріат і Колегія при ньому, секретаріат і сім управлінь.

Зазначений декрет підтвердив принципи монополії зовнішньої торгівлі. У декреті фіксувалося, що на НКЗТ покладалося керівництво націоналізованою зовнішньою торгівлею та товарообігом Радянської Росії. Комісаріату належало виключне право вести всі зовнішньоторговельні зносини за кордоном, втілювати всі заходи та здійснювати через відповідні органи всі операції, пов'язані з ввезенням та вивезенням товарів.

У декреті зазначалося, що жодне відомство, заклад чи організація радянської Росії і жодне підприємство чи

приватна особа не має права виконувати будь-які заходи, вести переговори або укладати будь-які угоди, що стосувалися ввезення і вивезення товарів без попередньої на те згоди і дозволу НКЗТ або відповідних його закордонних органів та на встановлених ним підставах.

Декрет від 11 червня 1920 року зберіг за НКЗТ як регулюючі, так і оперативні функції. Зовнішньоторговельні операції могли виконуватися або ж власне Комісаріатом, або ж його органами, або ж будь-яким закладом, організацією або приватною особою. Необхідна умова — попереднє одержання дозволу НКЗТ. Саме цей Комісаріат визначав порядок здійснення кожної конкретної угоди. З сучасної точки зору — це необмежені можливості для корупції. Щоправда, література змовчує про те, чи була тоді у цій сфері корупція, а якщо і була, — то у яких обсягах?

Оскільки для торгівлі потрібно платіжні засоби, то не завадило знати, що більшовики потурбувалися і про це. Декретами Раднаркому від 16 квітня 1920 року і 25 липня 1920 року була запроваджена реквізиція і конфіскація коштовностей [6].

Зрозуміло, що у Москві, — як столиці, хай і соціалістичної, а все ж таки держави, — був центральний апарат Комісаріату. Агентства НКЗТ були створені у найважливіших містах Російської Федерації. За кордоном були створені торговельні агентства. Вони стали відомі як торгпредства. Впродовж 1920 року торгпредства були створені у 10 країнах. Чи існували торгпредства до 1920 року, — про це у літературі не вдалося знайти згадки. Невідомо також, хто саме з більшовицького керівництва запропонував ідею торгпредств.

Вважаємо, що поява торгпредств була неминучою в умовах запровадження тотальної державної монополії на зовнішню торгівлю. При торгівлі необхідно, щоб був той, хто продає і той, хто купує. Якщо держава відіграла від цієї діяльності вітчизняних суб'єктів зовнішньоторговельної діяльності, то необхідно, щоб їх функції вона перебрала на себе.

Країни Антанти 1920 року зняли економічну блокаду з Радянської Росії. Не лише більшовики, а й Антанта зрозуміла, що більшовикам у громадянській війні вдалося встояти. Антанта ухвалила рішення про відновлення торговельних зносин з російським народом, використовуючи для цього російський кооперативний рух. Радянський уряд, відгукнувшись на це, у низці країн відкрив відділення Центросоюзу, Сільгоспосоюзу та інших кооперативних організацій. Вони відкривалися у формі місцевих торговельних товариств. Зовнішньоторговельні операції здійснювалися передусім шляхом компенсаційного обміну. Наприклад, засноване у червні 1920 року у Лондоні товариство "Арко" (ALL Russian Co-operative Society — Всеросійське кооперативне товариство) виконувало зовнішньоторговельні угоди не лише з Англією, але і з іншими капіталістичними країнами.

Впродовж 1920—1921 років Російська Федерація уклала низку двосторонніх договорів з іншими радянськими республіками про узгодженість дій на світових ринках. Ще Радянського Союзу не було, а узгодженість дій уже з'явилася.

Більшовики, з метою утримати економічну владу, вирішили тимчасово відступити на економічному фронті. Дозволили тимчасово відновити в економіці ринкові засади. Так з'явилася нова економічна політика (неп). Поширилася вона і на сферу зовнішньої торгівлі. Це ще тоді підтвердило можливість співіснування командної і ринкової економіки. В.І. Ленін у своєму "Проекті постанови" накреслив засади зовнішньої торгівлі впродовж 1921—1922 років. Задуми вождя відобразилися у "Наказі Раднаркому про втілення у життя нової економічної політики".

У серпні 1921 року Раднарком ухвалив декрет. Він дозволив окремим господарським організаціям брати участь в укладанні зовнішньоторговельних угод. Їм дозволялося також мати своїх представників у закордонних органах Наркомзовнішторгу. Комісаріату було дозволено виконувати самостійні заготівлі для експорту.

Зазнала змін валютна політика. Декрет Раднаркому від 4 квітня 1922 року скасував обов'язкове здавання на-

селенням державі золота, срібла, платини та металів платинової групи у виробках, зливках і монетах, а також дорогоцінного каміння та іноземної валюти. Дозволено було вільно розпоряджатися цими валютними коштовностями, за винятком золотої і срібної монети, а також іноземної валюти, монопольне право на придбання яких було надано Державному банку (його було засновано 12 жовтня 1921 року).

Монопольне право Держбанку на придбання іноземної валюти було скасоване постановою ЦВК і РНК від 15 лютого 1923 року. За Держбанком зберігалася монополія лише на придбання золотої та срібної монети. Здійснення угод з використанням іноземної валюти, золотом, сріблом у зливках дозволялося державним і кооперативним організаціям, а також приватним особам і підприємствам. Спочатку виконання таких угод дозволялося лише при фондових відділах товарних бірж або через кредитні заклади, а з 1925 року — і повз них [6].

На Генуезькій та Гаазькій конференціях 1922 року радянська Росія відмовилася визнати анульовані революцією царські борги та відшкодувати збитки, спричинені іноземним капіталістам націоналізацією їх майна. У відповідь проти радянської держави була запроваджена кредитна блокада.

Для радянської держави були закриті можливості отримання довгострокових позик на грошових ринках капіталістичних країн. Їх банки відмовляли радянським суб'єктам господарювання у наданні прямих фінансових кредитів. Більшість банків відмовляли своїм промисловим фірмам в обліку радянських векселів.

Кредитна блокада здійснила негативний вплив на шляхи, форми та умови одержання іноземних кредитів. Кредити, які одержували радянські торгпредства та організації були короткотерміновими і дорогими [6].

IX Всеросійський з'їзд Рад та наступні за ним декрети уряду дозволили державним промисловим підприємствам та іншим великим суб'єктам господарювання, а також кооперативним об'єднанням, безпосередньо здійснювати експортно-імпорتنі операції на підставі особливих угод з Наркомзовнішторгом і під його контролем. Комісаріату було дозволено організовувати змішані зовнішньоторговельні акціонерні товариства за участю іноземного капіталу. Такий крок пояснювався тим, що Комісаріат ще не мав достатньої кількості кваліфікованих кадрів для зовнішньоекономічної діяльності.

В.І. Ленін у своєму листі Й.В. Сталіну від 13 грудня 1922 року зазначив, що завдяки таким змішаним товариствам буде піднято рівень кваліфікації вітчизняних працівників у сфері зовнішньої торгівлі [7].

Такі акціонерні товариства створювалися і іншими радянськими організаціями. Контроль за їх діяльністю здійснював Наркомзовнішторг. Іноземні товариства працювали на засадах концесії.

У НКЗТ відбувалося розмежування контрольно-регулятивних функцій від оперативної діяльності. Це уможливило посилення керівництва всією зовнішньоторговельною діяльністю численних вітчизняних суб'єктів господарювання, які одержали право на самостійне ведення торгівлі зі своїми закордонними партнерами.

У межах СРСР Наркомзовнішторг мав своїх представників при урядах союзних і автономних республік та обласних виконавчих комітетах. Уповноважені опікувалися розвитком експортних можливостей підлеглих їм територій виявляли імпорتنі потреби, контролювали дотримання нормативно-правових норм у сфері зовнішньої торгівлі [7].

Зовнішньою торгівлею за межами СРСР опікувалися торгпредства і торговельні агентства СРСР. Вони вивчали місцеві умови зовнішньоторговельної діяльності, а також здійснювали контроль за торговельною діяльністю у даній країні всіх радянських суб'єктів господарювання.

У рамках НКЗТ оперативно-комерційну діяльність виконувала експортно-імпортна контора "Держторг". З дозволу і під контролем НКЗТ зовнішньоторговельні операції виконували також державні підприємства та їх об'єднання (відповідний список затверджувала Рада праці і обо-

рони), кооперативні організації, змішані товариства, іноземні фірми, окремі приватні особи.

У резолюції Пленуму ЦК РКП(б) від 5 жовтня 1925 року "Про зовнішню торгівлю" узагальнювався попередній 7-річний досвід ведення зовнішньої торгівлі на засадах державної монополії.

У резолюції зазначалося два найголовніші завдання у сфері організації зовнішньої торгівлі:

- максимальне сприяння і стимулювання розвитку продуктивних сил країни;
- захист соціалістичного господарства від економічного наступу капіталістичних країн.

Пленум виступив за збереження монополії зовнішньої торгівлі.

Пленум визначив основні ознаки державної монополії зовнішньої торгівлі соціалістичної держави:

- обов'язкове збереження абсолютної єдності всіх діючих за кордоном радянських органів;
- визнання переваг спеціалізованої зовнішньоторговельної організації;
- необхідність ділового співробітництва всіх радянських закладів і організацій, як тих, що здійснюють зовнішню торгівлю, так і тих, які забезпечують експорт і зацікавлені у імпорті [9].

Жовтневий пленум ЦК Російської комуністичної партії (більшовиків), який відбувся у жовтні 1925 року (нагадаємо, — В.І. Ленін вже у живих не було, як не було ще і культу особи Й. Сталіна), висловився за:

- збереження монополії держави на зовнішню торгівлю;
- гнучкішу систему спеціалізованих торговельних організацій;
- спрощення та здешевлення торговельного апарата;
- задоволення здорових інтересів промисловості і сільського господарства.

Були створені спеціалізовані державні акціонерні товариства за найважливішими видами експорту та імпорту. Ці товариства з радянськими комітентами працювали за договорами і на комісійних засадах [7].

У радянських торгпредствах створювалися спеціальні експортні та імпортні відділи.

Паралельно з експортними та імпортними акціонерними товариствами діяли галузеві синдикати (наприклад, "Резинотрест", "Нефтесиндикат"). Синдикати діяли на засадах госпрозрахунку. Виконували зовнішньоторговельні операції від свого імені.

Постановою ЦВК і Раднаркому від 18 листопада 1925 року Народний комісаріат внутрішньої торгівлі і Народний комісаріат зовнішньої торгівлі було злито в один — Народний комісаріат торгівлі. За задумом властей це мало полішити розподіл ресурсів країни на внутрішнє споживання і експорт. Наскільки цього вдалося досягти — сказати важко. Врешті-решт під час Голодомору продовольчу продукцію СРСР експортував, не дивлячись на голод, який охопив значні регіони, передусім Україну. Власті постійно виступали за посилення експорту з метою покриття вартості імпорту. Імпорт до СРСР було ускладнено під час світової економічної кризи, що розпочалася 1929 року. Слід зазначити й таке: з 1926 року всі розрахунки з капіталістичними країнами у сфері зовнішньої торгівлі виконувалися в іноземній валюті [6].

Постановою Раднаркому СРСР від 30 березня 1926 року при Наркомторзі була створена постійно діюча Ліцензійна нарада з представників цього Наркомату, а також ВРНГ, Наркомфіну, Центросілки та інших органів і організацій. Нарада відала розподілом контингенту товарів на ввезення і вивезення та дозволами на видачу відповідних ліцензій у межах експортно-імпортних планів [2].

Наприкінці непу у середовищі комуністичного керівництва не було одностайності щодо державної монополії на зовнішню торгівлю. Коли внаслідок відбудови економіки з'явилися перші результати, то проти монополії держави на зовнішню торгівлю виступили високопосадовці, яких згодом охрестили "троцькістсько-зінов'євськими капітулянтами". Вони нібито виступали за політику "відчинених дверей", тобто за ліквідацію державної монополії на зовнішню торгівлю.

На початку тридцятих років дискусії про переваги і недоліки монополії зовнішньої торгівлі вже практично не було. Вона подавалася виключно у позитивному світлі. Зазначалося, що монополія зовнішньої торгівлі, у першу чергу, є величезним чинником сприяння соціалістичному будівництву та прискоренню темпів його розвитку. Завдяки монополії зовнішньої торгівлі Радянському Союзу нібито вдалося ввезти з-за кордону засоби виробництва, сировину і знаряддя виробництва, у тому числі і обладнання найновіших типів техніки, які в СРСР не виготовлялися або не виготовлялися у необхідній кількості і в ті терміни, які необхідні для найшвидшої побудови соціалізму. Підкреслювалося, що монополія зовнішньої торгівлі є єдиною формою економічних взаємовідносин двох світів, що борються між собою.

Монополія зовнішньої торгівлі розглядалася як така, що дає можливість використовувати імпорт як чинник, що сприяє розвитку експорту. Кожна машина, що не ввозилася з-за кордону, розглядалася як така, що слугувала подальшому звільненню країн від ввезення нових машин та створенню всередині країни виробництва таких машин. В цьому нібито полягали соціалістичні завдання радянського експорту.

6 лютого 1930 року в СРСР відбулася перебудова організації зовнішньої торгівлі. Акціонерні експортні та імпортні товариства були перетворені у монопольні зовнішньоторговельні об'єднання. Значна частина оперативної діяльності Наркомторгу була передана цим об'єднанням. Стверджувалося, що завдяки цьому Наркомторг міг посилити діяльність у сфері здійснення державної монополії на зовнішню торгівлю, тобто посилити керівництво, контроль, планування торговельних операцій. Були реорганізовані й торгпредства. Вони передали всесоюзним зовнішньоторговельним об'єднанням техніко-підготовчу роботу щодо замовлень на імпорт та продаж експортних товарів.

Всесоюзні об'єднання одержали монопольне право на здійснення зовнішньоторговельних операцій за закріпленим за кожним з них кодом товарів.

Окремі всесоюзні об'єднання були створені для торгівлі зі східними країнами, пам'ятаючи вислів про те, що: "Схід — справа тонка".

Вітчизняні виробники експортних товарів реалізували їх зовнішньоторговельним об'єднанням, а вже ті — реалізовували їх на зовнішніх ринках.

Імпортні операції всеоюзні об'єднання виконували на підставі генеральних або разових договорів із зацікавленими вітчизняними організаціями: замовниками. Імпорт здійснювався на комісійних засадах.

Об'єднаний Наркомторг проіснував 5 років. Постановою ЦВК і Раднаркому від 29 листопада 1930 року його розділили на два самостійних. Знову з'явився Народний комісаріат зовнішньої торгівлі СРСР.

У 1931 році Наркомзовнішторгу було дозволено мати своїх уповноважених не лише у союзних і автономних республіках та краях і областях, але і в окремих пунктах, що мали важливе значення для зовнішньої торгівлі. У Наркоматі було створено Управління державної інспекції з якості експортних товарів.

При Раднаркоматах і Економічних радах республік, крайових, обласних і районних виконкоматах були утворені такі постійні органи, як експортні наради. Вони контролювали виробництво, зберігання та відвантаження експортних товарів. Експортні наради проіснували до 1939 року. Повідомлялося, що їх ліквідація була зумовлена поліпшенням керівництва промисловістю з боку галузевих наркоматів.

У 1931 році були утворені Академія зовнішньої торгівлі та Інститут зовнішньої торгівлі.

З метою збільшення золотих і фінансових ресурсів, окрім формування експорту та збільшення видобутку золота, в 1932 році було утворено Всесоюзне об'єднання "Торгсин" (що означало "торговля с иностранцами"). Воно мобілізувало валютні кошти шляхом продажу товарів масового попиту всередині країни на золото, іноземні гроші та деякі інші валютні коштовності [6]. Слід

нагадати, що у низці регіонів СРСР у той час лютував голод. Він успішно допоміг більшовикам "викачати" ті коштовності, якими їм не вдалося заволодіти раніше, спираючись на грубішу силу. До крамниць "Торгсину" йшли переважно радянські громадяни.

Держбанку і Зовнішторгбанку в 1932 році було надано право відкривати іноземним фізичним та юридичним особам, а також радянським громадянам рахунки в іноземних валютах. Чи багато їх "клонуло" на таку приманку — невідомо.

Постановою ЦВК і Раднаркому СРСР від 13 вересня 1933 року було затверджено "Положення про торговельні представництва і торговельні агентства СРСР за кордоном". Цим визначалося правовий статус торгпредств та принцип їх діяльності. Зазначалося, що торгпредства — органи СРСР, що здійснюють за кордоном права радянської держави у сфері її монополії зовнішньої торгівлі [3].

У зв'язку з покращенням торговельних і платіжних балансів, мобілізацією у країні значних валютних коштовностей, подальша діяльність "Торгсину" стала непотрібною. Його було ліквідовано 1 лютого 1936 року на підставі постанови Раднаркому від 14 листопада 1935 року. Як каже: "Мавр зробив свою справу, — мавр може йти".

Впродовж 1935—1940 років було ліквідовано більшість закордонних акціонерних товариств, створених раніше для здійснення зовнішньої торгівлі СРСР. Значно скоротився апарат торгпредств. Покращилося забезпечення зовнішньоторговельних об'єднань кваліфікованими кадрами.

1930-і роки — це роки репресій. Можна здогадуватися, що вони не пройшли повз сферу зовнішньої торгівлі, але матеріал з цього аспекту поки що відсутній.

У статті 14-й Конституції СРСР, затвердженої постановою Надзвичайного VIII з'їзду Рад від 5 грудня 1936 р. було зафіксовано, що зовнішня торгівля на основі державної монополії підлягає віданню Союзу РСР в особі його вищих органів державної влади і органів державного управління.

Постановою ЦВК і Раднаркому від 7 січня 1937 року виключне право на здійснення на території СРСР угод з іноземними валютами та іншими валютними коштовностями було надано Державному банку СРСР. Цим була законодавчо закріплена державна валютна монополія.

У передвоєнні роки змінився порядок взаємовідносин між експортними та імпорнтними об'єднаннями, з одного боку, та їх вітчизняними постачальниками і замовниками, з іншого боку. У жовтні 1940 року Раднарком СРСР затвердив "Умови постановки товарів для експорту". Щодо виділених для експорту товарів зовнішньоторговельні об'єднання видавали постачальникам заказ-наряди. Вони замінили господарські договори.

У січні 1940 року союзний уряд затвердив "Умови виконання імпорнтними об'єднаннями замовлень радянських організацій". Надання в 1935—1940 роках капіталістичними країнами Радянському Союзу відносно довгострокових фінансових кредитів означало кінець кредитної блокади. США продовжували утримуватися від надання кредитів [6]. Вести зовнішню торгівлю стало простіше. На жаль, настала Друга Світова війна. З'явилися нові проблеми.

У роки війни уповноважені Наркомзовнішторгу були призначені в Архангельську, Мурманську та Владивостокі. Вони опікувалися швидким прийманням і перевідправленням зовнішньоторговельних вантажів та воєнної продукції, що прибувала до СРСР.

Іран був важливою транзитною країною для зовнішньоторговельних товарів та військової продукції, що прямувала до СРСР. Транспортно-експедиторська робота виконувалася В/О "Ирансортранс".

Під час війни радянські торгпредства у європейських країнах практично зникли. В Англії та Ірані вони значно зросли. Радянський Союз 1942 року відрядив до США спеціальну урядову закупівельну комісію. Вона вважалася органом радянської держави; виконувала всю роботу з організації постановок до СРСР на підставі радянсько-американської угоди від 11 червня 1942 року. Комісія підтримувала тісний контакт з властями США, що опікувалися ленд-лізом [7].

Після закінчення війни і припинення дії закону про ленд-ліз, американський уряд запропонував уряду СРСР довгостроковий кредит для оплати промислового обладнання та інших товарів, замовлених і заявлених за процедурою ленд-лізу. Радянський уряд пропозицію прийняв. США і СРСР 15 жовтня 1945 року уклали кредитну угоду терміном на 30 років (2, 375 % річних). Обсяг кредиту оцінювався в 244 млн доларів. Невдовзі настала "холодна війна" і виконання кредитної угоди було зірвано. Ленд-ліз заслуговує окремої статті.

1946 року Наркомзовнішторг було перейменовано у Міністерство зовнішньої торгівлі СРСР. Поглиблювалася спеціалізація всесоюзних об'єднань, що опікувалися торгівлею машинами і обладнанням. Створювалися об'єднання з експортних та об'єднання з імпорнтних операцій. 5 березня 1953 року помер (швидше за все від отруєння) Й.В. Сталін. Після цього впродовж кількох місяців світове було незрозуміло, — хто ж реальний керівник Радянського Союзу. Під осінь 1953 року ситуація вяснилася. Лідер Радянського Союзу — М.С. Хрущов.

У травні 1955 року (це вже хрущовські часи) на базі деяких управлінь Мінзовнішторгу було створено Головне Управління у справах економічних зв'язків з країнами народної демократії при Раді Міністрів СРСР. У червні 1957 року воно було перетворене на Державний комітет Ради Міністрів СРСР з питань економічних зв'язків. Він поширив свою діяльність і на слаборозвинені країни. Комітет опікувався комплексними поставками, науково-технічними питаннями.

У травні 1957 року Верховна Рада СРСР ухвалила закон про перебудову управління промисловістю і будівництвом. З'явилися раднаргоспи. Російська аббревіатура — СНХ (Совет Народного Хозяйства). Це була одна з ідей тодішнього керівника — Микити Сергійовича Хрущова. Цю ідею нині зрозуміти там важко як і вирощування кукурудзи під Архангельськом. Жартівники аббревіатуру СНХ пояснювали так: "Стране Нужен Хозяин — Хозяин Нашелся Сам" — Смелый Находчивый Хитрый — Хрущев Никита Сергеевич". У багатьох раднаргоспах були утворені відділи зовнішніх відносин.

Відповідно до партійних директив, впродовж 1976—1979 років була виконана велика робота з удосконалення планування і управління зовнішньоекономічними зв'язками СРСР. Рада Міністрів СРСР 31 травня 1978 року затвердила нове "Положення про всесоюзне госпрозрахункове зовнішньоторговельне об'єднання, що входить в систему Міністерства зовнішньої торгівлі" [6].

Внаслідок проведеної реорганізації у МВТ СРСР були створені принципово нові зовнішньоторговельні організації. XXIV з'їзд КПРС вимагав усунути у зовнішньоекономічній діяльності вузьководомчий підхід. XXV з'їзд КПРС поставив завдання здійснити заходи з подальшого удосконалення планування, управління та організації зовнішніх економічних зв'язків СРСР.

Конституція СРСР, ухвалена в 1977 році (так звана "брежньєвська"), закріпила монополію союзної держави на зовнішню торгівлю та інші види зовнішньоекономічної діяльності. Конституція також встановила організаційні основи державного управління цією діяльністю у цілому [9].

У зв'язку з цим слід згадати:

— Закон СРСР "Про Раду Міністрів СРСР" від 5 липня 1978 року;

— Закон СРСР "Про порядок укладання, виконання і денонсації міжнародних договорів СРСР".

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 29 вересня 1982 року, затвердженим Законом СРСР від 24 листопада 1982 р. введено у дію нове "Положення про торговельні представництва СРСР за кордоном" [5].

Оскільки це — порівняно невеликий документ, то наведемо далі повний його переклад з російської мови.

Стаття 1. Торговельні представництва СРСР в іноземних державах є органами Союзу Радянських Соціалістичних Республік, що здійснюють за кордоном права СРСР у сфері зовнішньої торгівлі та інших видів зовнішньоекономічної діяльності, у тому числі торговельно-економі-

чного і промислового співробітництва на основі державної монополії.

Права СРСР у сфері економічного співробітництва і надання технічного сприяння у таких країнах, де є радники з економічних питань посольств СРСР, здійснюються цими радниками.

Торговельні представництва СРСР у своїй діяльності керуються Конституцією СРСР, іншим законодавством Союзу РСР, цим Положенням, а також міжнародними договорами, учасниками яких є СРСР і держави перебування.

Стаття 2. Торговельні представництва СРСР виконують наступні основні завдання:

а) представляють інтереси СРСР у країнах перебування з усіх питань, що стосуються зовнішньої торгівлі та інших видів зовнішньоекономічної діяльності;

б) сприяють розвитку зовнішньої торгівлі та інших видів зовнішньоекономічної діяльності між СРСР і країнами перебування;

в) надають сприяння радянським зовнішньоторговельним та іншим господарським організаціям, що одержали в установленому порядку право виходу на зовнішні ринки, у здійсненні зовнішньоторговельних угод з організаціями та фірмами країн перебування;

г) здійснюють нагляд за виконанням укладених між СРСР і державами перебування міжнародних договорів з питань зовнішньої торгівлі, а також торговельно-економічного і промислового співробітництва, беруть участь в опрацюванні пропозицій і переговорах про укладання таких міжнародних договорів.

Стаття 3. Торговельні представництва СРСР за уповноваженням Ради Міністрів СРСР можуть виконувати перелічені у статті 2 завдання і поза країн перебування.

У країнах, де немає торговельних представництв СРСР, питанням торговельних відносин опікуються торговельні радники посольств СРСР.

Стаття 4. Торговельні представництва СРСР відповідно до покладених на них завдань:

а) проводять роботу зі здійснення зовнішньоторговельної політики СРСР, спрямовану на розвиток зовнішньої торгівлі та інших видів зовнішньоекономічної діяльності і створення сприятливих для цього умов у країнах перебування;

б) забезпечують захист торговельно-політичних і економічних і інтересів СРСР у країнах перебування;

в) вивчають загальні економічні умови і торговельну кон'юнктуру країн перебування і дають відповідну інформацію Міністерству зовнішньої торгівлі СРСР, а також інформують заклади і організації країн перебування про економічні і комерційні умови в СРСР;

г) беруть участь у роботі з розвитку соціалістичної економічної інтеграції країн-членів РЕВ із координації державних планів СРСР і країн перебування; сприяють виконанню довгострокових цільових програм співробітництва двосторонніх довгострокових програм спеціалізації і кооперування виробництва та реалізації міжнародних договорів, що укладаються з цими цілями;

д) проводять роботу, спрямовану на поліпшення структури зовнішньої торгівлі, підвищення її ефективності й розвиток нових форм зовнішньої торгівлі та інших видів зовнішньоекономічної діяльності СРСР у країнах перебування;

е) здійснюють у країнах перебування контроль за дотриманням радянськими зовнішньоторговельними та іншими господарськими організаціями, що одержали в установленому порядку право виходу на зовнішні ринки, законодавства Союзу РСР із зовнішньої торгівлі та інших видів зовнішньоекономічної діяльності, а також контроль за діяльністю цих організацій;

ж) сприяють радянським зовнішньоторговельним та іншим господарським організаціям у проведенні переговорів, укладенні й виконанні зовнішньоторговельних угод з організаціями і фірмами у країнах перебування;

з) видають дозволи на ввезення товарів у СРСР, транзит товарів через територію СРСР і реекспорт радянських товарів, а також свідоцтва про походження товарів та інші документи, необхідні для здійснення зовнішньої

торгівлі та інших видів зовнішньоекономічної діяльності СРСР з країнами перебування;

и) беруть участь у роботі міжурядових комісій і комітетів з питань торговельно-економічного і промислового співробітництва, міжнародних економічних організацій а їх робочих органів у частині, що стосується зовнішньої торгівлі;

і) сприяють проведенню національних торговельно-промислових виставок СРСР та участі радянських зовнішньоторговельних та інших господарських організацій у міжнародних виставках і ярмарках у країнах перебування;

к) здійснюють інші функції відповідно до законодавства Союзу РСР і міжнародних договорів, учасниками яких є СРСР і держави перебування.

Стаття 5. Торговельні представництва СРСР можуть здійснювати від свого імені і від імені СРСР угоди та інші юридичні акти, необхідні для виконання покладених на них завдань, виступати у судах як позивачі або представники позивача. Як відповідачі торговельні представництва СРСР можуть виступати у судах лише за спорами, що випливають з угод та інших юридичних актів, здійснених торговельними представництвами СРСР у країнах перебування і лише у тих країнах, щодо яких СРСР у міжнародних договорах або шляхом односторонньої заяви, доведеної до відома компетентних органів країн перебування висловив згоду на підкорення торговельного представництва СРСР суду країни перебування за вказаними спорами.

Стаття 6. За зобов'язаннями торговельних представництв несе відповідальність Радянська держава з урахуванням положень статті 5.

Торговельні представництва СРСР не відповідають за зобов'язаннями радянських зовнішньоторговельних та інших господарських організацій, а радянські зовнішньоторговельні та інші господарські організації не відповідають за зобов'язаннями торговельних представництв СРСР.

Стаття 7. Торговельні представництва СРСР заснуються на основі міжнародних договорів, укладених між СРСР і державами перебування.

Стаття 8. Торговельні представництва СРСР як складові частини посольств СРСР у країнах перебування, використовуючи привілеї а імунітет останніх, одночасно підпорядковуються Міністерству зовнішньої торгівлі СРСР.

Стаття 9. Торговельні представництва СРСР очолюються торговельними представниками СРСР, що призначаються і звільняються з посад Радою Міністрів СРСР за поданням Міністерства зовнішньої торгівлі СРСР, узгодженими з Міністерством закордонних справ СРСР. У такому ж порядку призначаються на посади і звільняються з посад заступники торговельних представників СРСР та торговельні радники посольств СРСР.

Рада Міністрів СРСР у необхідних випадках видає торговельним представникам СРСР повноваження для вручення компетентним органам країн перебування.

Стаття 10. Міністерство зовнішньої торгівлі СРСР визначає структуру торговельних представництв СРСР і комплектує їх штат.

Стаття 11. Торговельні представництва СРСР можуть мати у країнах перебування свої відділення. Їх заснування здійснюється на підставі міжнародних договорів, укладених між СРСР і державами перебування.

На початку 1980-х років торговельні представництва СРСР, засновані на підставі міжнародних договорів, укладених між СРСР та державами перебування, діяли у 85 країнах. У 18 країнах світу зовнішньоторговельні інтереси СРСР представляли торговельні радники посольств Радянського Союзу [9].

Отже, за радянських часів були такі спеціальні "Положення", що стосувалися торгпредств:

— "Положення про торговельні представництва СРСР за кордоном". Затверджено наказом Народного комісаріату зовнішньої торгівлі СРСР 11 березня 1924 року (наказ від 15 березня 1924 р. № 32);

— "Положення про торговельні представництва і торговельні агентства Союзу РСР за кордоном". Затверджено постановою Центрального Виконавчого Комітету і

Ради Міністрів СРСР від 13 вересня 1933 року;

— "Положення про торговельні представництва СРСР за кордоном". Затверджено Указом Президії Верховної Ради СРСР від 29 вересня 1982 року. Указ затверджено Законом СРСР від 24 листопада 1982 року;

— "Положення про торговельні представництва СРСР за кордоном". Затверджено з доповненням і поправками Законом СРСР, ухваленим Верховною Радою СРСР 3 серпня 1989 року.

XXVI з'їзд КПРС на 1981—1985 роки і на період до 1990 року поставив завдання щодо подальшого розвитку зовнішньої торгівлі, економічного та науково-технічного співробітництва із зарубіжними країнами, раціонального використання переваг міжнародного поділу праці і можливостей зовнішніх економічних зв'язків для підвищення ефективності суспільного виробництва [9].

Після смерті генсека Л.І. Брежнєва відбувся Листопадний (1982 року) Пленум ЦК КПРС. Лідером країни став Ю.В. Андропов. За ним естафету підхопили К.У. Черненко та М.С. Горбачов. СРСР покотився до прірви. Єдина втіха з точки зору цієї статті — цю прірву створила не зовнішня торгівля і навіть не державна монополія на неї.

У другій половині 1980-х років у СРСР на вищому рівні управління була створена Державна зовнішньоекономічна комісія (російськомовна аббревіатура — ГВК) Ради Міністрів СРСР. Її завдання — визначення стратегії зовнішніх економічних зв'язків СРСР. Вона опрацювала їх нормативну базу, керувала роботою всіх ланок зовнішньоекономічного комплексу. Для забезпечення загальнодержавних інтересів у цій галузі було створено 1 січня 1988 року Міністерство зовнішніх економічних зв'язків СРСР на основі Міністерства зовнішньої торгівлі і Державного комітету із зовнішніх економічних зв'язків СРСР [1]. Підкреслимо: Міністерство було союзним, а не союзно-республіканським.

Відомий радянський правник д.ю.н., професор М.М. Богуславський виокремлював такі ознаки монополії держави на зовнішньоекономічну діяльність у після брежнєвський період [2]:

— державне управління всіма видами зовнішньоекономічної діяльності, що здійснюється через систему державних органів (іншими словами, це централізоване керівництво зовнішньоекономічними зв'язками як єдиним комплексом);

— єдину зовнішньоекономічну політику, яка будується, виходячи із загальносуспільних цілей і спрямована на ширше використання переваг міжнародного поділу праці, зовнішньоекономічних зв'язків для прискорення розвитку і підвищення ефективності радянської економіки;

— проведення планування зовнішньоекономічної діяльності й здійснення контролю за дотриманням загальнодержавних інтересів;

— встановлення державою порядку здійснення зовнішньоекономічної діяльності, який, природно, не може залишатися незмінним на різних етапах розвитку економіки, а також незалежного контролю за дотриманням цього порядку;

— визначення державою організацій, уповноважених виконувати зовнішньоторгівельні та інші зовнішньоекономічні угоди.

Соціалізм програв змагання з капіталізмом. Щоправда китайське керівництво вважає, що СРСР знищила корупція, а не те, що соціалізм вичерпав свій потенціал як суспільний лад. На теренах СРСР відбувся поворот до капіталізму.

Професор І.І. Дахно чув одну цікаву історію від вже покійного к.е.н В.А. Колибанова. Його батько на початку війни був першим секретарем Одеського обкому Компартії України. Захоплення німцями Одеси І.В. Сталін не вважав провинною Колибанова-старшого і того було призначено першим секретарем Татарського обкому КПРС. Сьобто переведено на рівноцінний пост. Після війни очолював профспілки України. Згодом Одеса отримала звання "місто-герой". Від Колибанова-старшого до Колибанова-молодшого дійшла наступна інформація. Після війни було дуже популярним висловлювання В.М. Моло-

това про те, що всі країни прийдуть до соціалізму. В Одесі на урочистому заході виступав перший секретар Одеського обкому Компартії (ймовірно, Кириченко Олексій Іларіонович; був на цій посаді в 1945—1949 роках). Наприкінці промови він хотів вигукнути молотовську фразу, але замість "соціалізму" мимоволі сказав "капіталізму". Всупереч його очікуванням зала не вибухнула аплодисментами. Він знову повторив свою фразу. Знову ж зала залишилася мовчазною. Збентежений відсутністю реакції, знову повторив фразу жодної реакції.

Спантеличено повернувся до свого місця у президії. До нього нахилився якийсь колега та й запитав: "Ви усвідомлюєте, що сказали?" Секретар, як водиться в Одесі, відповів запитанням на запитання: "А що я сказав?". Колега пояснив. Секретар зірвався з місця та й мерщій до свого ВЧ (високочастотного телефону) і телефонувє І. В. Сталіну у Кремль: "Йосип Віссаріонович, оце таке я мимоволі бовкнув". Вождь сказав: "Добре, сучий сине, що ти сам мені зателефонував". Репресій не було. До 1960 року кар'єра О.І. Кириченка йшла вгору. Був першим секретарем ЦК Компартії України і другим секретарем ЦК КПРС.

Сплили десятиліття і виявилось, що перший секретар Одеського обкому мав резон. Підсвідомо заглянувши у майбутнє, побачив рух від командно-адміністративної до ринкової економіки, тобто тієї, за якої відсутня монополія держави на зовнішньоекономічну діяльність.

Отже, державна монополія зовнішньої торгівлі пережила послідовно таких керівників Радянського Союзу: В.І. Леніна, І.В. Сталіна, Г.М. Малєнкова, М.С. Хрущова, Л.І. Брежнєва, Ю.В. Андропова, К.У. Черненка. Перший і останній президент СРСР М.С. Горбачов цю монополію пережив. Своє 80 — річчя він пишно відсвяткував 2 березня 2011 року. Монополія зникла раніше.

Першим кроком на шляху ліквідації державної монополії на зовнішньоекономічну діяльність можна вважати постанову Центрального Комітету КПРС і Ради Міністрів СРСР "Про заходи з удосконалення управління зовнішньоекономічними зв'язками" від 19 серпня 1986 року №991. Ще за часів СРСР в Україні було прийнято Закон України "Про зовнішньоекономічну діяльність" від 16.04.1991р. №959-ХІІ. Про монополію у ньому вже згадки не було.

Хоч нині державної монополії на зовнішньоекономічну діяльність вже немає, окремі її залишки ще є. Прикладом може бути зовнішньоекономічна діяльність у сфері озброєнь і військової техніки. Держава на цій ділянці виконує не лише роль суверена, а й трейдера.

Література:

1. Регулирование внешней торговли в его правовых моментах // Внешняя торговля. — 1923. — № 12. — С. 2—13.
2. Гольдштейн Ю.А. Пятнадцать лет монополии внешней торговли // Внешняя торговля. — 1933. — № 31. — С. 3—5.
3. Бахтов К. Монополия внешней торговли СССР и развитие ее организационных форм в его правовых моментах // Внешняя торговля. — 1965. — № 3. — С. 32—36.
4. Воронов К. Важнейшие изменения организационных форм внешней торговли СССР за 40 лет // Внешняя торговля. — 1969. — № 4. — С. 33—41.
5. Смирнов А. Международные валютно-финансовые отношения Советского Союза // Внешняя торговля. — 1969. — № 4. — С. 41—50.
6. Журавлев Г.А. К шестидесятилетию государственной монополии внешней торговли // Внешняя торговля. — 1983. — № 4. — С. 2—5.
7. Иванов И.О. Государственная монополия внешней торговли: формы и проблемы на 70-летнем рубеже / Иванов И.О. // Внешняя торговля. — 1988. — № 4. — С. 2—5.
8. Богуславский М. Внешнеэкономическая деятельность: обеспечение общегосударственных интересов // Внешняя торговля. — 1988. — № 4. — С. 5—9.
9. Кожевников О.В. Новое положение о торговых представительствах СССР за границей // Внешняя торговля. — 1983. — № 4. — С. 50—53.

Стаття надійшла до редакції 01.04.2011 р.